

หลักการทางวิทยาศาสตร์ของคติความเชื่อด้านที่ตั้งอาคารและสภาพแวดล้อม
ในการก่อสร้างเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นอีสาน
The Scientific Principles of Esan Traditional Belief on
House Construction concerning Site Location and Site Environments
ยง บุญอารีย์¹ และ ชูพงษ์ ทองคำสมุทร²
Yong Boon-Arree and Choopong Thongkamsamut

¹ นักศึกษาปริญญาเอก
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
² อาจารย์ที่ปรึกษา
ดุษฎีนิพนธ์หลัก
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

(บทความนี้เคยนำเสนอในที่ประชุม
วิชาการเทคโนโลยีด้านพลังงาน
และสิ่งแวดล้อม ครั้งที่ 1 ประจำปี
2557 ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอข้อมูลการศึกษาและวิเคราะห์การ
สร้างสภาวะที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย ผ่านคติความเชื่อในการก่อสร้างเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยมีประเด็นหลักที่เกี่ยวข้องในด้านของที่ตั้ง
และสภาพแวดล้อมของอาคาร ได้แก่ 1) หลักปฏิบัติในการวิเคราะห์สภาพความลาดชันของ
ภูมิประเทศ 2) หลักปฏิบัติในการเลือกพื้นที่ตั้งอาคารและการวิเคราะห์ลักษณะของดินเบื้องต้น
3) หลักปฏิบัติในการเลือกที่ตั้งและทิศทางขององค์ประกอบต่างๆ ในบริเวณอาคาร และ 4) ข้อห้าม
อื่นๆ ในการเลือกพื้นที่ปลูกเรือน โดยจากการศึกษาพบว่า หลักปฏิบัติทั้งหมดในคติความเชื่อ
ที่ทำการศึกษานั้น เป็นภูมิปัญญาโบราณที่มีความสัมพันธ์กันกับหลักทฤษฎีการออกแบบ
ทางสถาปัตยกรรมในปัจจุบัน ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อความสบายและความปลอดภัย การจัดการทางสังคม
รวมทั้งการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน

ABSTRACT

This article is a part of a dissertation of the doctor of philosophy program, Faculty of Architecture Khon Kean University. The aims of this work is to study and analyse the traditional belief on dwelling construction in the northeast of Thailand in term of a model for the comfortable living. The main issues is to study the site location and environment of a building which include: 1) analysis of the site terrain, 2) site selection and soil exploration 3) site element and building orientation 4) other restrictions. Esan traditional belief on construction is the local wisdom, adaptation for comfortable living and related to the theory of architectural design and technology that aims at comfortable living and safety, social and resources management in the community.

คำสำคัญ: คติความเชื่อ เรือนอีสาน การวิเคราะห์ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม

Keywords: Traditional belief, Esan house, Site location and environment analysis

ควบคุมวัฒนธรรมการใช้พื้นที่ และสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับชุมชน คติความเชื่อเหล่านี้จึงถูกผลิตซ้ำจนเป็นจารีต (Mores) ธรรมเนียมประเพณี (Folkways) และ ขนบประเพณี (Institution) ที่ใช้เป็นบรรทัดฐาน ที่สมาชิกในสังคมต้องปฏิบัติตาม ถ้าหากฝ่าฝืน จะถูกลงโทษโดยสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือโดยมาตรการทางสังคม (Social sanction) เพื่อความเป็นปกติสุขของสังคม เป็นกฎเกณฑ์ ที่มีผลเสมือนกฎหมายที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม (Social organization) การจัดการพื้นที่ทางสังคม และการจัดสรรทรัพยากรในชุมชนอย่างเป็นธรรม คติความเชื่อดังกล่าวจึงมีความสำคัญต่อสังคมในอดีตอย่างมาก

ภาพที่ 1 เรือแนฟพื้นถิ่นแบบดั้งเดิม ที่ก่อสร้างตามคติความเชื่อแบบดั้งเดิมและยังคงสามารถพบเห็นได้อยู่ในปัจจุบันแม้จะมีจำนวนน้อยมาก

วิโรฒ ศรีสุโร (2534) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาถึงสภาพความเป็นจริงของภูมิอากาศและการใช้งานแล้ว เป็นการถูกต้องตามหลักของทิศทางแดดและลม เรือนที่ขวางตะวันจะรับแดดตลอดทั้งวันผู้อยู่อาศัยก็จะรู้สึกร้อนและไม่สบาย

ส่วน สุวิทย์ จิระมณี (2545) ก็ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาในการออกแบบที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมว่า เรือนอีสานมีลักษณะเป็นเรือนยกสูง เพื่อให้ลมพัดผ่านและเกิดที่ว่างบริเวณใต้ถุนสำหรับกิจกรรมต่างๆ และมีลักษณะโปร่งลม ทำฝาเรือนให้อากาศถ่ายเทเข้าสู่ภายในได้ เช่น ฝาไม้ไผ่สาน ฝาเก็บบตอง ฝาแฉ่มแป้น วัสดุเหล่านี้เป็นฉนวนป้องกันความร้อนได้ดี เรือนอีสานจึงมีลักษณะเปิดโล่งสอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศ เช่นเดียวกับ โซติ กลัณณมิตร (2539) ซึ่งกล่าวถึงการก่อสร้างบ้านเรือนไทยด้วยไม่ว่า สามารถระบายอากาศได้ดีกว่าอาคารก่ออิฐ เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้อยู่อาศัย นอกจากนั้นการวางทิศทาง ชายคาที่ลาดต่ำ รวมทั้งวัสดุผนังหลังคาที่เป็นฉนวน ก็ช่วยลดความร้อนในเรือนได้เป็นอย่างดี จึงมีผลต่อการลดความร้อนและระบายอากาศอย่างมาก

นอกจากนี้ทรงยศ วีระทวีมาศและคณะ (2548) ได้ทำการศึกษาเรือนพื้นถิ่นอีสาน พบว่าเรือนแบบดั้งเดิมมักเป็นเรือนจั่วเดียวที่มุงด้วยหญ้าหรือแป้นไม้ ที่มักมีการระบายอากาศส่วนใต้หลังคาตอนบนของฝาเกยเป็นส่วนใหญ่ เรือนที่มุงหลังคาด้วยหญ้าเป็นฉนวนป้องกันความร้อนที่ดี มีฝาและพื้นที่เป็นไม้ไผ่สานและพื้นฟาก มีรูพรุน ลมพัดผ่านได้ดีแม้ว่าจะไม่มีหน้าต่าง เมื่อเรือนได้พัฒนารูปแบบมาเป็นเรือนเกยและเรือนแฝด มีการใช้ฝาไม้จริง มีการระบายอากาศที่ช่องตอนบนของฝาเรือนเนื่องจากไม่นิยมเปิดช่องด้านห้วนอน วิธีชีวิตส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่เปิดโล่งคือบริเวณเกยหรือเฮีย เมื่อมีการใช้สอยมากขึ้น อุณหภูมิก็เพิ่มสูงขึ้นก็ลงมาอาศัยที่พื้นที่ใต้ถุนเรือนและย้ายคอกสัตว์ออกไป เป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมให้มีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัย จะเห็นได้ว่านักวิชาการส่วนใหญ่มีข้อคิดเห็นที่เน้นความสำคัญในเรื่องการวางผังที่สอดคล้องกับการโคจรของดวงอาทิตย์ และการสร้างอาคารที่มีระบบระบายอากาศตามธรรมชาติที่ดีเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อศึกษาต่อยอดไปจากการศึกษาดังกล่าวยังได้พบว่า มีหลักปฏิบัติตามคติความเชื่อในการสร้างเรือนอีสานอีกจำนวนมาก ที่ใช้ในการในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้มีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัย

ผลการศึกษา

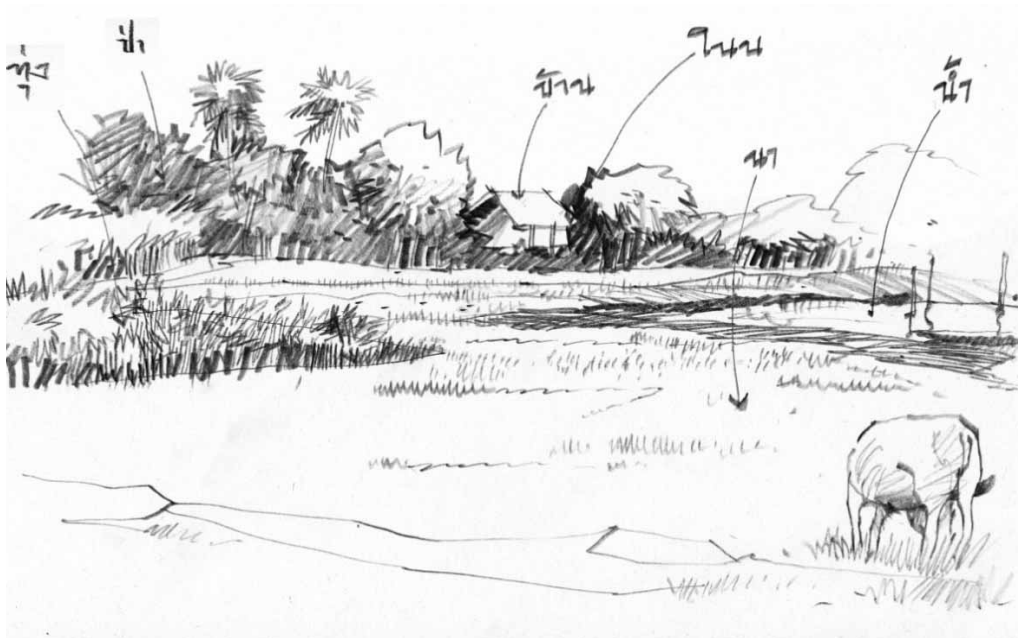
จากการศึกษาคติความเชื่อในการก่อสร้างเรือนอีสานผ่านทางคัมภีร์และเอกสารต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นได้พบว่า ในหลักปฏิบัติตามคติความเชื่อในการสร้างเรือนอีสาน มีหลักปฏิบัติที่ใช้ในการในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้มีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยอยู่มากมายที่แฝงอยู่ในรูปแบบขององค์คติ (Concept) และองค์วัตถุ (Instrumental and Symbolic Objects) รวมทั้งปรากฏอยู่ในบางส่วนขององค์พิธีการ (Usage) ด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถแยกประเภทของ หลักปฏิบัติดังกล่าว ได้ดังนี้

การวิเคราะห์ที่ตั้งอาคารและสภาพแวดล้อมรอบอาคาร
การกำหนดตำแหน่งและทิศทางของอาคาร
การกำหนดประโยชน์ใช้สอยและรูปแบบอาคาร
การปรับตัวผู้ใช้อาคารให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง
ทั้ง 4 หัวข้อเป็นหลักการทางโหราศาสตร์ที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการควบคุมสังคมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยแฝงภูมิปัญญาทางด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และสถาปัตยกรรมได้อย่างแยบยล โดยเฉพาะภูมิปัญญาในการจัดการกับสภาพทางธรรมชาติให้เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย ให้เหมาะสมกับทรัพยากรมนุษย์ในยุคสมัยนั้น

แต่ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดต่างๆในการศึกษาและการนำเสนอ ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์คติความเชื่อเหล่านี้ได้ทั้งหมดในที่นี้ ในบทความนี้จึงมุ่งทำการศึกษาเฉพาะในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมอาคาร ซึ่งเป็นหลักการที่มีความสัมพันธ์กับหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่บนหลักการของเหตุและผลในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะได้แสดงในรายละเอียดต่อไป

ภูมิปัญญาในการวิเคราะห์ที่ตั้งอาคารและสภาพแวดล้อมในการก่อสร้างเรือนอีสาน

ชาวอีสานและชาวลาวในอดีตนั้นมักต้องอพยพย้ายถิ่นเพื่อหนีภัยธรรมชาติ โรคระบาด ภัยสงคราม เพื่อการแสวงหาทรัพยากรใหม่ และการย้ายถิ่นฐานเพื่อขยายขนาดของครัวเรือน ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานและที่ตั้งอาคารบ้านเรือนโดยปรากฏเป็นข้อกำหนดในรูปแบบของ ฮีต คอง ขะลำ ธรรมเนียมปฏิบัติ วรรณกรรมสอนโลก และในคัมภีร์ไบลาน ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเลือกที่ตั้งอาคาร การวิเคราะห์สภาพความลาดชันของภูมิประเทศ การสำรวจชั้นดิน การเลือกที่ตั้งและทิศทางขององค์ประกอบอื่นๆในบริเวณเรือน อันมีรายละเอียดดังนี้

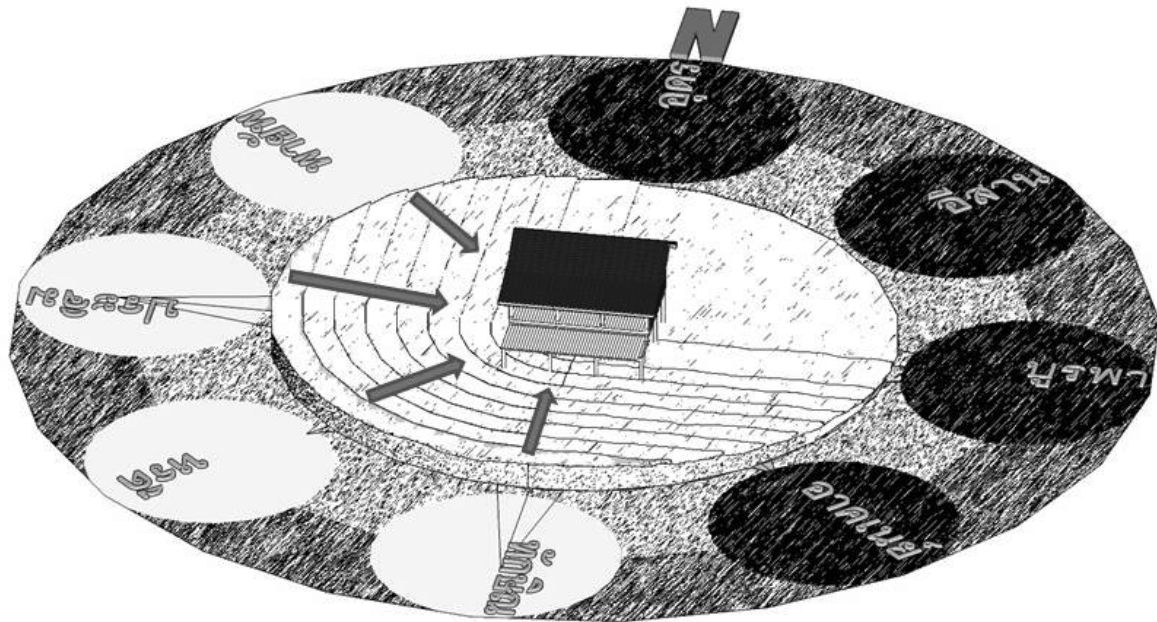

ภาพที่ 3 ในอดีตชาวอีสานจะเลือกที่ตั้งหมู่บ้านที่เป็นเนิน ในบริเวณใกล้กับแหล่งน้ำ และที่ลุ่มสำหรับทำนาทั้งยังใกล้กับแหล่งทรัพยากร เช่น ป่าและทุ่งหญ้าอีกด้วย

1. หลักปฏิบัติของคติความเชื่อที่ใช้ในการวิเคราะห์สภาพความลาดชันของภูมิประเทศ

คติความเชื่อที่ใช้ในการพิจารณาความสูงต่ำของที่ดินในภาคอีสาน ส่วนใหญ่มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกันแต่ก็มีความแตกต่างกันเล็กน้อยในรายละเอียดของแต่ละพื้นที่ ตัวอย่างของคติความเชื่อที่ใช้ในการวิเคราะห์สภาพความลาดชันของภูมิประเทศนั้น มีเนื้อหาระบุถึงทิศที่ควรเป็นที่อยู่สูงคือ ทิศใต้ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตก และทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศที่ไม่ควรเป็นที่สูง ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีเนื้อหาดังนี้

- “1. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำบัวพรรพเจ้าเหือนจักเป็นพยาธิจักบ่ดี
2. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำอาคเนย์ไฟจักไหม้บ่แล
3. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำทักษิณจักสิ้นทุกโคกบ่ดี
4. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำหริตมีลาภแมนเจ็บไข้ภัยแล
5. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำปัสสิมแสลงเสียข้าวของบ่ดีแล
6. ผีว่าแผ่นดินสูงอุดรบ่ดี
7. ผีว่าแผ่นดินสูงก้ำอีสานก็บ่ดี
8. ผีว่าแผ่นดินฮาบเพียงอยู่ดีแล” (ณรงค์ศักดิ์, 2551)

ภาพที่ 4 แสดงความลาดเอียงของที่ดินที่เหมาะสมสำหรับทิศทางต่างๆ ลีออนคือทิศที่ควรเป็นที่สูงกว่า ได้แก่ ทิศใต้ (ทักษิณ) ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (หริต) ทิศตะวันตก (ประจิม) และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (พายัพ) ส่วน ลีซั่มคือทิศที่ไม่ควรเป็นที่สูง ได้แก่ ทิศเหนือ (อุดร) ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ทิศตะวันออก (บุรีรัมย์) และทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ภาคเนย์)

หลักปฏิบัติของคติความเชื่อของชาวอีสานและชาวผู้ไท ระบุว่าพื้นที่ดินที่ลาดเอียงในทิศตะวันตกสู่ตะวันออกและจากใต้สู่เหนือเป็นทิศทางที่เหมาะสมต่อการตั้งบ้านเรือนเพราะ ความลาดเอียงของพื้นที่จะหันหลบแสงแดดในช่วงกลางวันโดยเฉพาะ ในช่วงบ่าย ทำให้ลานบ้านมีอุณหภูมิไม่สูงมากเกินไปเหมาะแก่การ ประกอบกิจกรรมต่างๆ ในเวลากลางวัน ทิศทางที่ลาดเอียงดังกล่าว มีความ แตกต่างตรงกันข้ามกับหลักความเชื่อของไทยภาคกลาง ทั้งนี้จะเกิดจากสภาพภูมิประเทศที่ต่างกันของที่ราบภาคกลาง กับที่ราบสูงในภาคอีสาน

จากการศึกษา (ชูพงษ์ ทองคำสมุทร, 2552) พบว่าพื้น ดินที่ลาดเอียงจากทิศตะวันออกสู่ตะวันตกที่ปรากฏในหลักปฏิบัติ ของคติความเชื่อของฮวงจุ้ยนั้นจะเป็นการเพิ่มการสะสมความร้อน ในส่วนของพื้นอาคารบริเวณลานบ้าน และพื้นที่โดยรอบอาคาร เนื่องจากทำให้มุมตกกระทบของแสงอาทิตย์มีค่าน้อยลง หรือเกือบ ที่จะตั้งฉากกับพื้นที่ เป็นการใช้ประโยชน์จาก Hot Slope ดังภาพที่ 5 (สุนทร บุญญธิดา, 2542) คติความเชื่อดังกล่าว แสดงให้เห็นถึง ภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของชาวอีสานในการสร้างสภาวะน่าสบาย และปรับปรุงสภาวะแวดล้อมให้มีความที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย

- **เป็นต้น A** เป็นต้นต้นที่ลวดเย็บในปากทึบเหนือ มีปริมาณแสงอาทิตย์ตกกระทบพื้นผิวดินเพียง 1/3 เท่าของปริมาณแสงอาทิตย์ที่ตกกระทบลงบน
 เป็นต้น C ดังนั้นเป็นต้น A จึงมีผิวดินเย็นที่สุด
- **เป็นต้น B** มีปริมาณแสงอาทิตย์ที่ตกกระทบพื้นผิวดิน 2/3 เท่าของปริมาณแสงอาทิตย์ที่ตกกระทบลงบน เป็นต้น C
- **เป็นต้น C** เป็นต้นต้นที่ลวดเย็บในปากทึบใต้ จะได้รับแสงอาทิตย์ตกกระทบพื้นผิวดินมากที่สุด จึงมีผิวที่เย็นที่สุด
- หากเป็นไปไม่ได้ในเรื่องนี้ เราควรหลีกเลี่ยงปริมาณแสงอาทิตย์ตกกระทบโดยตรง แต่หาทางหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็อาจใช้ต้นไม้สูงเพื่อบังแสงแดด

ชาวอีสานในอดีตมักจะตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เป็นเนินสูงจากระดับของที่นาและแม่น้ำที่เรียกว่า “โนน” ซึ่งพื้นที่ลักษณะนี้จะมีความลาดเอียงเล็กน้อย เมื่อมีฝนตกจะช่วยให้สามารถระบายน้ำและสิ่งปฏิกูลที่เป็นอินทรีย์สารจากภายในบ้านเรือนออกไปสู่ระบบระบายน้ำตามธรรมชาติของชุมชนกระจายออกไปสู่ทุ่งนาและแหล่งน้ำต่อไปได้ เป็นการระบายน้ำผิวดินและระบบสุขาภิบาลทางธรรมชาติที่ทำให้คนในยุคนั้นมีสุขภาพที่ดี

ในวรรณกรรมธรรมดาสอนโลก ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนที่แพร่หลายในกลุ่มชาวไท-อีสาน ชาวลาว รวมทั้งชาวผู้ไท ได้กล่าวถึงฮีดบ้านคองเมือง ซึ่งมีเนื้อหาวาดด้วยการขุดถมและหาที่ตั้งในการก่อสร้างเรือน กล่าวถึงหลักปฏิบัติของคติความเชื่อ ที่ชาวอีสานเรียกว่า “ชะล้า” ได้แก่

- 1.) ห้ามถมบ่อน้ำเพื่อสร้างเรือน
- 2.) ห้ามปลูกบ้านคร่อมตอไม้ใหญ่
- 3.) ห้ามปลูกบ้านคร่อมจอมปลวก
- 4.) ห้ามถมหนองบึงที่เคยมีมาแต่เก่าก่อน

เนื้อหาดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกันกับความเชื่อทางโหราศาสตร์ของชาวไทยภาคกลางเกี่ยวกับข้อห้ามต่าง ๆ ที่เรียกว่าลักษณะที่เป็นทนต์และธรณีสาร (พลุลวง, 2546) โดยพระยาอนุมานราชธน (2531) ได้วิเคราะห์เอาไว้ว่า “ตามปกติก่อนปลูกเรือนต้องหาฤกษ์ปราบดินคือตรวจดูที่ดิน ว่าเป็นโชดเป็นเนินปลวกมีหลักตอ มีเขื่อนทอนไม้หรืออะไรที่ฝังดินอยู่บ้างหรือไม่ ถ้ามีก็จัดการถอนทิ้งไปและปราบดินให้เรียบ เพราะปลูกเรือนคร่อมหลักคร่อมตอคร่อมต้นไม้ เขาถือว่าเป็นเสนียดจัญไร...อย่างน้อยก็เกะกะพื้นที่ได้ถมเรือน ไม่สะดวกแก่การใช้ล่องถนนทำประโยชน์ใด”

ภาพที่ 6 ชาวอีสานมักปลูกผักผลไม้สำหรับใช้บริโภคในครัวเรือน และเลี้ยงสัตว์ เอาไว้ในบริเวณบ้าน จึงต้องเลือกที่ตั้งอาคารที่มีความเหมาะสมทั้งต่อการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์และการอยู่อาศัย

จากการวิเคราะห์เนื้อหาของคติความเชื่อในส่วนนี้ จะเห็นได้ว่า ที่ตั้งอาคารที่ไม่มีความมั่นคง เช่น การมีโพรงอากาศใต้พื้นผิวดินอันเกิดจากการย่อยสลายของต้นไม้และอินทรีย์สารต่างๆ ในดิน มีสภาพดินถมบนที่ลุ่มที่ไม่สามารถรองรับน้ำหนักอาคารได้ พื้นดินมีโอกาสรุดตัวได้ง่าย อาจมีผลกับระบบฐานรากของเรือน พื้นที่มีปลวกที่กัดกินโครงสร้างอาคารเป็นอาหาร และพื้นที่ดังกล่าวในความเห็นนี้ เช่น บ่อน้ำ หนองบึง มักจะเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ อันเป็นสมบัติส่วนรวมในการใช้ประโยชน์ของผู้คนในชุมชน คนโบราณจึงกำหนดให้เป็นที่ตั้งเรือนที่ไม่เหมาะสม

การวิเคราะห์ลักษณะของดินเบื้องต้น

ชาวอีสานโบราณมีภูมิปัญญาในการสำรวจสภาพของดิน เพื่อหาพื้นที่ ที่มีความเหมาะสมต่อการปลูกเรือน ซึ่งหลักปฏิบัติของความเชื่อดังกล่าวก็มีความคล้ายคลึงกันกับความเชื่อของชาวไทยสยาม เช่นเดียวกันกับการเลือกที่ตั้งอาคาร โดยมีเนื้อหาดังนี้

ธาตุและสัตว์ต่างๆในดิน คติความเชื่อของคนอีสานนั้น เชื่อว่าถ้า “เห็นถ่านไฟอยู่ในดินไม่ดี เห็นไม้เห็นทองเห็นไหในดินไม่ดีอยู่อาศัยมักป่วย เห็นหินลูกรังและหินทรายหินผาดีเหมาะแก่การอยู่อาศัย เห็นสัตว์เลื้อยคลานและเห็นงู จะได้ข้าวบิ่ใช้ เห็น

เหล็กเห็นหินขาวจะได้เงินได้ทอง” แสดงให้เห็นถึงการวิเคราะห์ลักษณะดินจากวัตถุหรือสิ่งต่างๆ ที่ขุดพบในการขุดหลุม เสาเอก (หรือเสาเอก) สามารถแสดงให้เห็นได้ว่าที่ดินบริเวณที่จะปลูกเรือน มีสภาพเป็นอย่างไรหรือเคยใช้ประโยชน์เป็นอะไรมาก่อน และยังสามารถวิเคราะห์ได้ถึงสภาพของความแข็งของชั้นดินที่จะรองรับน้ำหนักของอาคารได้ด้วย

การเสี่ยงทายพื้นที่โดยการชิมรสดิน “หากมีรสหวานเป็นดินที่พอยู่ได้ มีรสจืดเป็นดินที่เป็นมงคล จะอยู่เย็นเป็นสุข มีรสเค็มเป็นอัมงคล ใครอยู่ไม่ยั่งยืน มีรสเปรี้ยวพอยู่ได้แต่ไม่ใคร่ดีนัก จะมีทุกข์เพราะเจ็บไข้อยู่เสมอ”

การเสี่ยงทายพื้นที่-โดยการดมกลิ่นดิน “ถ้าดินมีกลิ่นหอม ถือว่าดินนั้นอุดมดี เป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าดินมีกลิ่นเย็น กลิ่นเหม็น กลิ่นคาว ถือว่าดินนั้นไม่ดี ใครปลูกสร้างบ้านอยู่เป็นอัมงคล”

ดินที่มีรสชาติและกลิ่นที่ผิดปกติไปจากธรรมชาติ เช่น มีรสชาติเปรี้ยวหรือเค็มนั้น อาจมีสารและธาตุในดินที่ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก อาจมีสารพิษที่ไม่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย หรือในกรณีดินที่มีกลิ่นเหม็น อาจเกิดจากการใช้ที่ดินในการทำประโยชน์อื่นๆ มาก่อนหน้า เช่น ใช้ในการฝังศพ หรืออาจเกิดจากการทับถม

กันของอินทรีย์สารจนเกิดก๊าซที่ทำให้พื้นที่นั้นไม่เหมาะสมต่อการ
อยู่อาศัย

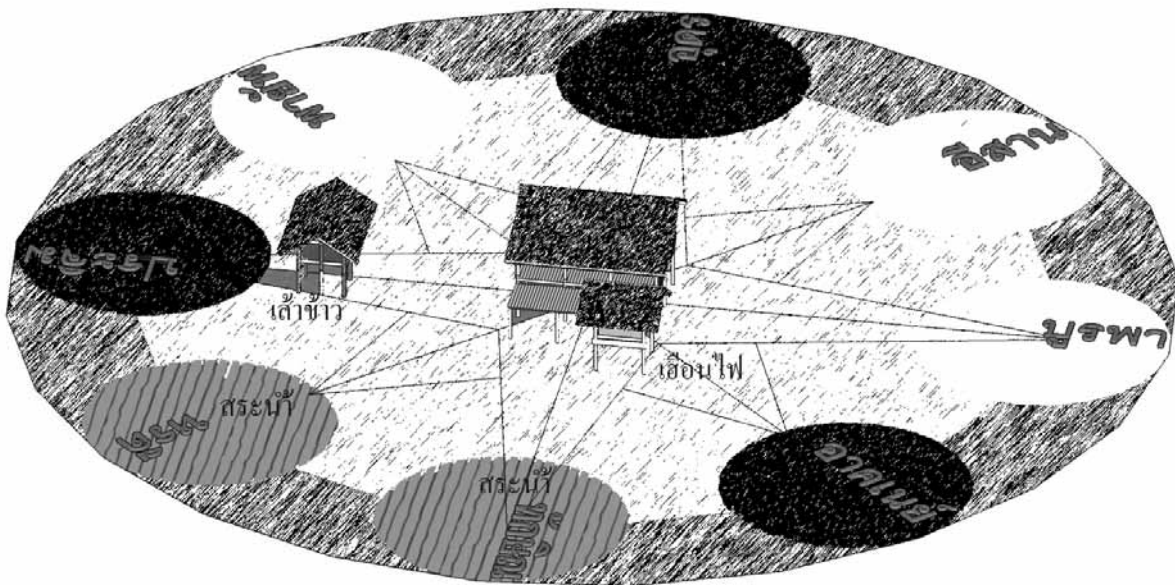
3. คติความเชื่อที่ใช้ในการเลือกที่ตั้งและทิศทางขององค์ประกอบอื่นๆ ในบริเวณบ้าน

ทิศทางขององค์ประกอบต่างๆในบ้านต้องวางให้เหมาะสม และสัมพันธ์กับทิศทางของทางเดินดวงอาทิตย์และทิศทางของลมประจำโดยเฉพาะเช้าวัน ต้นไม้ ประตูรั้ว และสระน้ำ หลักปฏิบัติ ในคติความเชื่อดังกล่าวปรากฏอยู่ในคัมภีร์โหราศาสตร์หลายฉบับ ซึ่งได้

รับอิทธิพลทางความเชื่อมาจากภาคกลางได้แก่

กรณีตำแหน่งของสระน้ำระบุว่า “สระน้ำอยู่ทางทิศ
และทักษิณทิศ ทางอากาศอยู่ทางเหนือและประจิมไม่ดี” (สระน้ำ
ควรอยู่ทางทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้ ไม่ควรอยู่ทางทิศเหนือและ
ตะวันตก)

กรณีตำแหน่งของยุงข้าวและเรือนครว์ “เยื้องข้าวอยู่ปัสลิมตี
เอือนครว์อยู่อาคนยตี” (ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ 2551) (ยุงข้าวควร
อยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนเรือนครว์ควรอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้)

ภาพที่ 7 คติความเชื่อในการกำหนดทิศทางและตำแหน่งขององค์ประกอบในบริเวณบ้าน ซึ่งมีผู้ขำอยู่ทางทิศตะวันตกและเรือนครัวควรอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเรือน ตำแหน่งสระน้ำควรอยู่ทางทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้ (เส้นแถบทางตั้ง) แต่ไม่ควรอยู่ทางทิศเหนือและตะวันตก (สีเข้ม)

พื้นที่ภาคอีสานเป็นพื้นที่ที่มีช่วงความแตกต่างของภูมิ
เฉลี่ยในฤดูร้อนและฤดูหนาวประมาณ 15-20 องศาเซลเซียส ในช่วง
ฤดูร้อนอุณหภูมิอาจสูงถึง 40 องศาเซลเซียส แต่ในฤดูหนาวอุณหภูมิ
อาจต่ำกว่า 10 องศาเซลเซียส การวางสระน้ำไว้ทางทิศใต้และ
ตะวันตกของบ้าน จะทำให้ลมประจำพัดผ่านสระน้ำและช่วยลด
อุณหภูมิให้กับลมในช่วงฤดูร้อนและเพิ่มความชื้นให้กับพื้นที่รอบ
บริเวณในฤดูหนาว ตรงกันข้ามกับกับคติความเชื่อของภาคกลาง
ของไทยซึ่งระบุให้สระน้ำอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ชญาณิน
จิตรานุเคราะห์, 2550) ทั้งนี้เนื่องจากภาคอีสานเป็นพื้นที่ซึ่งได้
รับอิทธิพลของลมตะวันออกเฉียงเหนือโดยตรงในฤดูหนาว ทำให้

มีอุณหภูมิที่ค่อนข้างต่ำในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม การวางตำแหน่งสระน้ำไว้ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะยิ่งทำให้มีสถานะที่หนาวเย็นมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงที่อุณหภูมิลดลงต่ำที่สุดในเวลากลางคืน ซึ่งแตกต่างจากภาคกลางที่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนืออันหนาวเย็นพัดลงไปถึงได้เพียงเล็กน้อย ทำให้มีอุณหภูมิที่เย็นสบายในฤดูหนาว การกำหนดตำแหน่งของสระน้ำในทิศตะวันตกซึ่งมีมุมแดดที่แคบต่ำ จะไม่ทำให้เกิดการสะท้อนแสงอาทิตย์ที่จะทำให้เกิดการรบกวนจากแสงบาดตา (Glare) อีกด้วย (ชูพงษ์ทองคำสมทร, 2552)

ความเชื่อดังกล่าวอาจสามารถแบ่งเป็นสามกลุ่มได้แก่
 คติความเชื่อที่ระบุตำแหน่งต่างๆที่ไม่เหมาะสมจะเป็นที่ตั้งของเรือน
 เช่น (ดูภาพที่ 8 ประกอบคำอธิบาย) ที่ท้ายบ้านซึ่งมักเป็นที่เปลี่ยน
 และเป็นที่ตั้งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน (1) บนทางแยก (2)
 หรือขวางทางสัญจร (3) ซึ่งเป็นจุดที่มีการจราจรวุ่นวาย อาจเกิด
 อันตรายจากการสัญจรไปมาของเกวียนหรือรถม้าได้ อีกกลุ่มหนึ่ง
 คือตำแหน่งของสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณที่ตั้งของเรือน ได้แก่
 แหล่งน้ำ ห้วยหนอง (4) ต้นไม้ใหญ่ (7) ที่สัตว์ตาย (8) ก็ควรหลีกเลี่ยง
 เพราะจะมีผลกระทบกับโครงสร้างฐานรากซึ่งตัวเรือนตั้งอยู่ และ
 อาจทำให้เรือนเกิดการวิบัติได้ ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือ คือข้อห้ามเกี่ยว
 กับเรือนหลังอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ข้อห้ามไม่ให้เอาเรือนมาแลกกัน
 และข้อห้ามไม่ให้สร้างเรือนติดกันจนหลังคาชนกัน (6) เพราะจะ
 ทำให้อาคารไปบังทิศทางของลมประจำมีผลกระทบกับการระบาย
 อากาศ นอกจากนั้นยังอาจบังแสงแดดไม่ให้ส่องสู่พื้นที่ใต้ถุนเรือน
 ทำให้มีสภาพอับชื้นส่งผลต่อสุขอนามัยได้ และยังสามารถทำให้มีที่
 วางระหวางเรือนไม่มากพอเกิดความรู้สึกอึดอัดและไม่เป็นส่วนตัว

บทสรุป

การศึกษาภูมิปัญญาในการวิเคราะห์ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมที่อยู่ในคติความเชื่อในการก่อสร้างเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นอีสานนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของคติความเชื่อทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการปลูกเรือนอีสานเท่านั้น แต่ก็สามารถทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของคติความเชื่อกับการสร้างสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยในแต่ละพื้นที่ของคนไท-อีสาน และคนลาว อีกทั้งยังได้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทย-สยาม ในภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ

สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เป็นผลให้มีความแตกต่างกันในบางรายละเอียด โดยสามารถสรุปเป็นภูมิปัญญาในการวิเคราะห์ที่ตั้งอาคารและสภาพแวดล้อมที่อยู่ในคติความเชื่อในการก่อสร้างเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นอีสานได้ดังต่อไปนี้

ภูมิปัญญาในการคิดสรรภูมิประเทศ ที่มีความลาดชันเล็กน้อย ซึ่งมีความเหมาะสมต่อการระบายน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลต่างๆ (หมายเลข 1 ตามภาพประกอบที่ 9)

ภูมิปัญญาในการห้ามปลุกเรือนในภูมิประเทศที่ ที่ลาด
เอียงจากทิศตะวันออกสู่ตะวันตกเพื่อลดการสะสมความร้อนใน
บริเวณลานบ้าน (2)

ภูมิปัญญาในการคัดสรรภูมิประเทศ ที่สภาพพื้นดินมีความมั่นคง เหมาะสมต่อระบบฐานรากของเรือน (3)

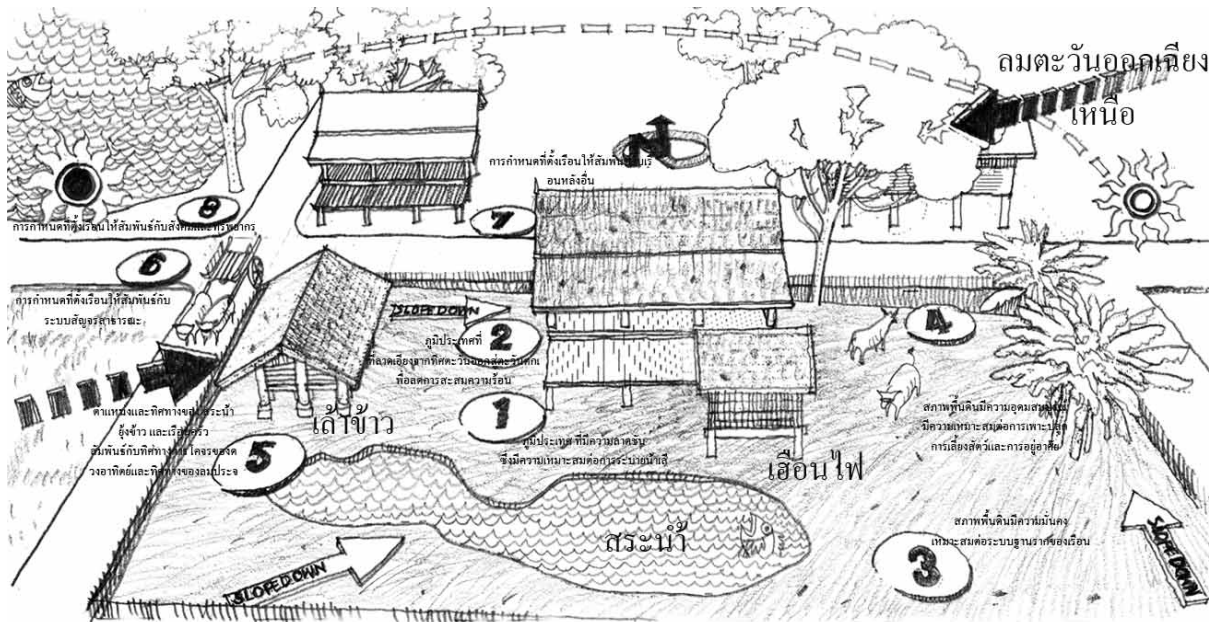
ภูมิปัญญาในการคัดสรรภูมิประเทศ ที่สภาพพื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีความเหมาะสมต่อการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์และการอยู่อาศัย (4)

ภูมิปัญญาในการกำหนด ตำแหน่งและทิศทางของ สระน้ำ
ยั้งข้าว และเรือนครัว สัมพันธ์กับทิศทางการโคจรของดวงอาทิตย์
และทิศทางของลมประจำ เกิดเป็นสภาวะที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย (5)

ภูมิปัญญาในการกำหนดที่ตั้งเรือนให้สัมพันธ์กับระบบ
สิ่งแวดล้อม เพื่อความเป็นส่วนตัวและปลอดภัย (6)

ภูมิปัญญาในการกำหนดที่ตั้งเรือนให้สัมพันธ์กับเรือนหลัง
อื่นที่อยู่ใกล้เคียง (7)

ภูมิปัญญาในการกำหนดที่ตั้งเรือนให้สัมพันธ์กับสังคม
และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน (8)

ภาพที่ 9 ภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในคติความเชื่อ ซึ่งทำให้ที่ตั้งอาคารมีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัย

คติความเชื่อในการวิเคราะห์สภาพภูมิประเทศ และวิเคราะห์ที่ตั้งอาคาร ที่ใช้กันมานับแต่โบราณกาลนั้น มีความเชื่อมโยงกันกับหลักทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทั้งยังแฝงภูมิปัญญาในการสร้าง “กฎระเบียบ” จากวาทกรรมที่ผ่านกระบวนการผลิตซ้ำในรูปแบบที่เรียกว่า ฮีต คอง ขะลำ เกิดผลในการจัดการทางสังคม รวมทั้งการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอีกด้วย และแม้จะไม่ครอบคลุมในทุกๆ เรื่อง และถูกลดบทบาทลงไปอย่างมากในปัจจุบัน แต่ก็แสดงให้เห็นถึงการปรากฏมีอยู่ของข้อมูลสารสนเทศที่สังคมในอดีตพิสูจน์และคัดกรองแล้วว่าเหมาะสมกับสังคมรวมทั้งการอยู่อาศัย จนเกิดเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความเหมาะสมกับภูมิอากาศ ภูมิประเทศ วิถีวัฒนธรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในยุคนั้น ซึ่งสามารถใช้เป็นข้อมูลในการประยุกต์ใช้ เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรม ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและบริบทของสังคมปัจจุบันอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

โครงการศึกษาประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาไทย. 2551.

ตำราพรหมชาติ ร.ศ.2120.กรุงเทพฯ: บันทึกลสยาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร . **ของดีอีสาน**. กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ

ชญาณีน จิตรานุเคราะห์. 2550. การวิเคราะห์สาระสำคัญของเทคโนโลยีเรือนไทยภาคกลาง. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ดุซงฎิบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชูพงษ์ ทองคำสมุทร. 2552. แนวทางการออกแบบเชิงวิทยาศาสตร์ของฮวงจุ้ย สำหรับประเทศไทย. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2554. สารสำคัญเชิงวิทยาศาสตร์ในคติความเชื่อ
ฮวงจุ้ย .คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.

ปรีชา พิณทอง. 2495. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี:
โรงพิมพ์ศิริธรรม.

- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. 2551. **เรือนอีสานกับความเชื่อที่ปรากฏในโบราณ.** (โครงการอนุรักษ์โบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) [ออนไลน์] [อ้างถึงเมื่อ กุมภาพันธ์ 2557] เข้าถึงได้จาก: <http://www.khonthai.com>

_____. 2551. **ภูมิปัญญาอีสานจากโบราณ.** มหาสารคาม. (โครงการอนุรักษ์โบราณในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยสารคาม). อภิศาติการพิมพ์.

พลุลวง. 2546. **สร้างเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข.** นามแฝง. กรุงเทพฯ. เมืองโบราณ.

ทรงยศ วีระทวีมาศและคณะ. 2548. **สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น ไทย-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและใน สปป.ลาว.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. 2546. **ภูมิ+สถาปัตยกรรม.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิจิต คลังบุญครองและไพโรจน์ เพชรสังหาร. 2531. **หนังสือกรรมาธิการสถาปนิก อีสาน บทความ คติความเชื่อเรือนอีสาน.** ขอนแก่น: คลังนาธรรมชาติ.

วิโรฒ ศรีสุโร. มปป. **เรือนอีสาน.**เอกสารประกอบการสัมมนา. ขอนแก่น: พิมานกรุ๊ป.

สมชาย นิลอาธิ, ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์และ ราชนัย นิลวรรณภา. 2555. **เรือนพื้นถิ่น วิถีชีวิตและคติความเชื่อในโบราณ.** มหาวิทยาลัยสารคาม. มหาสารคาม: อภิศาติการพิมพ์.

สุนทร บุญญาธิการ. 2542. **เทคนิคการออกแบบบ้านประหยัดพลังงาน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิทย์ จิระมณี. 2545. **ศิลปกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว.** ชลบุรี: คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

อนุমানราชชน, พระยา. 2531. **ปลูกเรือน : ชุดประเพณีไทยเกี่ยวกับชีวิต.** กรุงเทพฯ: ศยาม.

Chitrakroh, J., and Buranakarn, V. 2006. **The Sentiment in Traditional Thai Architecture.**Nakara: Journal of Oriental Design & Planning 1.

Dovey, K. 1985. Home and Homelessness: Introduction. Cited from Altman, I. and Carol, W. eds. **Home Environment.** Vol 8. New York: Plenum Press.

Foster, R., S. 1994. **Landscaping that Saves Energy and Dollars.** Connecticut: The Globe Pequot Press.

Olgyay, V. 1962. **Design with Climate.** New Jersey: Princeton Hall.

Oliver, P. 2003. **Dwellings: The Vernacular House World Wide.** London, Phaidon Press Limited.

Yeang, K. 1994. **Designing with Nature: The Ecological Basis for Architectural Design.** United States of America: McGraw-Hill, Inc.